

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

29086882
115
115
115

Обов'язковий примірник

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Стилі виникають і постійно розвиваються, зазнаючи певних історичних змін, ці мовні одиниці не замкнені і здатні до взаємопроникнення, мають гнучкі стилістичні норми, що проявляються в інших стилях. Все це зумовлює появу різних поглядів і висловлювань щодо їх кількості, ознак тощо. У функціональній стилістиці традиційно виділяється п'ять основних стилів: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовно-побутовий, і досить проблемним залишається питання правомірності виокремлення епістолярного стилю з ряду інших, що можна пояснити його особливим синтетичним характером. Це унікальний стиль щодо своєї популярності і здатності приймати різні вигляди: в офіційно-діловій і публіцистичній сферах спілкування побутує жанр відкритого листа, що призначений не стільки конкретному адресату, скільки широкому загалу; лист є композиційним стрижнем деяких телевізійних і радіопередач; в епістолярній формі пишуть фейлетони та деякі журнальні пародії; у сфері науки лист, щоденник є не тільки засобом особистого спілкування вчених, а і формою обміну інформацією, її збереженням, різновидом наукової прози. У сфері художньої творчості письменники використовують листування, розв'язуючи завдання при реалізації естетичної функції. Таким чином, форма листа, з одного боку, не розрахована на наявність епістолярного стилю, а з іншого — епістолярний стиль представлений не тільки листом. У зв'язку з цим питання визначення статусу і місця епістолярного стилю в лінгвістичній науці, різнобічність підходів учених до цієї особливої мовної підсистеми зайвий раз підтверджують актуальність проблеми, що розробляється.

У мовознавстві існує декілька протилежних поглядів на це питання. Деякі лінгвісти заперечують наявність епістолярного стилю в системі функціональних і вважають його різновидом (жанром) того чи іншого функціонального стилю (В. Матезіус, І.Р. Гальперін, Є.Г. Ризель, Т.П. Зоріна, М.Н. Кожина, Н.Л. Степанов, І.К. Білодід, І.Г. Чередниченко, О.Д. Пономарів, Н.Д. Бабич та ін.), наголошуючи на тому, що немає підстав для виділення епістолярного стилю в якості функціонального: не існує певної сфери спілкування та специфічних його завдань, які б зумовили стильові відмінності мовлення, достатні для протиставлення листування іншим функціональним різновидам. І.Г. Чередниченко, даючи характеристику основним стилям української літературної мови, зазначає, що в основу визначення стилів слід покласти «поділ мови на її функціональні різновиди та виявлення характерних для них мовних засобів та способів їх використання» [14;41]. Вчений наголошує на тому, що «в загальностилістичному плані немає підстав виділяти особливий епістолярний стиль» [14;46], бо «невимушеність і безпосередність у доборі засобів мовного спілкування, характерні для розмовно-розповідної мови, властиві також мові неофіціального листування, вільних щоденникових записів тощо. У листах в ролі розповідача виступає автор, а в ролі уявлюваного «співрозмовника» листування — адресат» [14;45]. Отже, дослідник відносить епістолярний стиль до розмовно-побутового. Н.Д. Бабич, визначаючи місце епістолярного стилю, пояснює, що «якщо говорити про лист пересічного автора, то, очевидно, це буде розмовний стиль. А якщо говорити про епістолярій великий майстрів слова..., то їх епістолярна спадщина містить цілі публіцистичні і художні тексти» [1;16]. Таким чином, дослідниця вважає, що він є підстилем розмовного (І.Г. Чередниченко, О.Н. Васильєва, М.Н. Кожина та ін.) чи художнього стилю.

Деякі лінгвісти констатують наявність епістолярного стилю без належного обґрунтування. Так, О.І. Єфимов, виділяючи зазначений стиль в самотійну одиницю, вказує на те, що «синтез елементів розмовного мовлення і деяких книжних структур, типових для листів, є характерною рисою епістолярного стилю.» [4;15]. Аналізуючи новгородські берестяні грамоти, дослідник прийшов до висновку, що «епістолярний стиль відрізняється точним позначенням адресата і типовою для таких випадків побудовою фраз» [4;15], він відзначає, що епістолярний стиль характерний для різного роду листування, листів (для автора це різні поняття), щоденників тощо.

Однак, беручи до уваги функціональну цілеспрямованість епістолярного стилю, ряд зарубіжних (Шарль Баллі, Лео Шпітцер), російських (Л.В. Щерба, О.М. Галкіна-Федорук, Л.М. Кецба, О.М. Сєдова) та українських дослідників (І.М. Кочан, А.С. Токарська, К.В. Ленець, М.М. Пилинський, М. Коцюбинська, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Т.В. Радзієвська) поряд з іншими виділяють епістолярний стиль.

Спираючись на дослідження, спрямовані на те, щоб аргументовано довести можливість існування епістолярного стилю в системі функціональних як самотійної мовної реалії, яка має свої особливості, і поділяючи у більшості випадків їх погляди, вважаємо необхідним виокремити епістолярний стиль на підставі екстралінгвальних факторів та мовних ознак, що традиційно характеризують стиль як самотійну мовну одиницю.

Стилістика — це наука про прагматичний аспект мови, основне завдання дослідження її — «використання та функціонування мовних знаків у реальних процесах мовної комунікації, значення висловлювань і слів вважаються невід'ємними від прагматичної ситуації» [10;229]. Тому будь-який функціональний стиль особливо тісно і глибоко пов'язаний з позалінгвістикою. Він формується в результаті функціонування мови в конкретному висловленні під дією екстралінгвальних факторів як компонентів спілкування. Так, визначальним для епістолярного стилю будуть такі основні моменти: особливості акту комунікації; роз'єднаність комунікантів у часі і просторі; мета спілкування — обмін інформацією, саме спілкування, збереження найпотаємніших думок, вражень; «спілкування» між мовцями носить неофіційний характер.

Комунікація завжди пов'язана з системою «споживачів», яку обслуговує. Наша мова є засобом спілкування між людьми, але вона завжди обслуговує людей, суспільно та соціально активних, що завжди належать певним колективам, суспільству. Для розмовно-побутового стилю характерні безпосереднє контактування і синхронність спілкування, переважальна усна форма мовлення (вона відповідає психологічності розмовного мовлення, забезпечує швидкий темп спілкування, активне використання засобів звукової виразності), панування діалогічного жанру, що зазвичай розвивається в умовах прямого контактування і неофіційного спілкування, широке використання жестів, міміки. На відміну від нього, в епістолярному стилі акт комунікації між автором та адресатом здійснюється на дистанції, в умовах непрямого особистісного контакту. Адресат і адресант у листі розірвані у часі і просторі, через це виникає ситуація неповноцінного спілкування, з'являється «ефект запізнювання» [13;59], що призводить до порушення нормального спілкування. Слід наголосити на тому, що для епістолярного стилю головною буде комунікативна функція на прямого адресата, а, наприклад, «і в науковому, і в офіційно-діловому стилях функція спілкування не є провідною, домінують функції повідомлення і впливу. Відправник, а відповідно, і текст, який він створює, не орієнтований на прямий, негайний контакт з адресатом. Таким чином, «запізнювання» в науковому та

офіційно-діловому стилю входить до комунікативного завдання» [13;59]. Неодноразовість акту комунікації призводить до того, що відправник моделює діалог (автора і уявлюваного співрозмовника) у тексті для того, щоб створити «ілюзію спілкування», тобто виникає своєрідний монологічний діалог; з цією метою досить часто використовуються конструкції типу «питання-відповідь», цитування мовлення адресата, безліч питальних речень («Чи зберуться наші люди знову на Україні? Чи повернуться вони з усіх нетрів, далеких далекостей нашого Союзу і заповнять її замість померлих од ворога, од мору, од кулі і петлі? Чи так і лишаться там, а на наші руїни найдуть чужі люде і утворять на ній мішанину?» [3;89]).

На відміну від художнього стилю, в епістолярному події, факти навколишнього життя, інформація про які подається автором, достовірні, не вигадані, час реальний, а не фіктивний. Епістолярний стиль, окрім листів, представлений щоденниками, мемуарами, записниками, нотатками, календарями, телеграмами, вітальними листівками, пам'ятними надписами на книгах і фотографіях (Л.І. Мацько, О.Н. Сєдова). Тексти цього стилю не розраховані на аудиторію, а лише на конкретного адресата.

Уся інформація, яку містить у собі епістолярний текст, пропущена через призму авторської свідомості. «Перед очима постає своєрідний автопортрет або портрет автора, що його ми малюємо самі на основі реального не запрограмованого заздалегідь матеріалу, бачачи перед собою живе обличчя. Тут немає фальшу, лестощів, прикрашання — людина постає своїм єством, своєю справжньою особистістю» [7;19]. Отже, в основі епістолярного стилю особисте життя людини — складне, багатогранне, її переконання, погляди, святощі. Але епістолярій — це не лише автопортрет адресанта, в ньому у формі модельованого діалогу проступають риси адресата — розмиті, інколи натяками, штрихами, з його уподобаннями, можливими реакціями у відповідь.

«Епістолярій — вдячне поле для роздумів і спостережень над стилістичною органікою письменника. В них сконденсовано на обмеженому і водночас суб'єктивно наснаженому просторі основні стилістичні доміанти автора» [7;145]. Так, основними лінгвістичними ознаками, що відрізняють епістолярний стиль від інших, є такі: 1) стилізоване відтворення мовлення (внутрішнє мовлення, яке виникає в той момент, коли ми думаємо про щось, розв'язуємо завдання, мисленнєво складаємо плани, мовчки читаємо чи пишемо; це мовлення про себе, прихована вербалізація); 2) розповідь від I особи («На фронті. Може, я той лев, що прийшов умирати у пустелю, може, Дон Кіхот. Мені однаково уже, коли і що і хто про мене скаже. Чи буде жити моє ім'я, творця українського кіно, чи ні. Мені байдуже, чи буду я і далі в перших лавах, чи вмру у безвісти, чи розлечусь від бомби десь отут — мені однаково» [3;163]); 3) звернення до конкретного адресата: найчастіше це займенники II особи («Товаришу мій Сталін, коли б ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати у чорнім тілі» [3;258]; «Не думайте, шановне товариство, дивлячись велику і страшну мою картину, якщо у вас недобре на умі, не думайте поживитися зі смислу мого життя» [3;375]); 4) використання дієслів I і II особи однини і множини («З великою приємністю працюю над літературним сценарієм «Мічурін»» [3;234]; «Навчіть поважати, шанувати і любити людську особистість, виховайте у молодих повагу до старших, хоча б до батьків, і кладовища самі прикрасяться» [3;240]); 5) вживання прислівників з часовим значенням («Сьогодні німці розгромили нашу Двадцять першу армію» [3;164]; «Учора ми втекли з Россоші» [3;168]; «Зараз до мене підійшов несподівано Бажан з Борецьким» [3;169]); 6) активне використання емоційно-

оцінної, експресивної лексики; 7) активність мовних засобів суб'єктивної оцінки; 8) синтез розмовних і книжних конструкцій; 9) наявність композиційної рамки, що найбільше представлена у жанрі листа (зовнішня рамка — адреса, сам конверт, що несуть інформацію про самого відправника і його ставлення до адресата; внутрішній текст — лист, що може мати рамки різного типу: включення дати, підтвердження попереднього контакту, включення нового тощо).

Для мови текстів епістолярного стилю характерна фрагментарність, мозаїчність, стислість, адже автор намагається передати різну інформацію без прикрас, імпульсивність, лаконізм.

Отже, проаналізувавши основні позиції, що характеризують функціональний стиль, слід відзначити, що правомірним є виділення епістолярного стилю, а не вважати його жанром чи підстилем розмовно-побутового чи художнього стилів. Основна його мета — це неофіційне спілкування в писемній формі, яке має непрямий особистісний характер. Цей стиль є своєрідною контамінацією усної і писемної форм мовлення. Від усної форми він запозичив емоційність, експресивність, невимушеність ведення «розмови», деякі синтаксичні, лексичні, фразеологічні засоби, а писемне оформлення вимагає дотримання нормативності, чіткішої лаконічності і граматичної впорядкованості, своєрідної композиційної рамки. Епістолярний стиль — це не поєднання різних функціональних стилів, а результат складної його взаємодії з ними.

Стрижневим компонентом епістолярного тексту є автор, саме він пропускає всі події через своє бачення, ділиться своїми поглядами, інформацією, «спілкується» з уявлюваним адресатом, людиною, яка знайома йому і роз'єднана з ним у часі і просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: Навчальний посібник. — Львів: Світ, 2003. — 432 с.
2. Васильєва А.Н. Курс лекцій по стилистике русского языка. — М.: Русский язык, 1976. — 240 с.
3. Довженко О.П. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / Ред. рада В. Шевчук та ін.; Упорядник вступ. статті та примітки Р. Корогодського. — Харків: Фоліо, 1994. — 655 с.
4. Ефимов А.И. История русского литературного языка. — М., 1967. — 312 с.
5. Кецба Л.Н. Место эпистолярного стиля в системе функциональных стилей. // Известия АН Аз. СССР. Серия литературы. — 1971. — №3-4. — С. 94-99.
6. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. — М.: Просвещение, 1983. — 223 с.
7. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість. — К.: Дух і література, 2001. — 300 с.
8. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови: Зб-к вправ і завдань. — Львів, 1996. — С. 5-18.
9. Ленець К.В., Пилинський М.М. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови // Жанри і стилі української літературної мови. — К., 1989. — С.161.
10. Мацько Л.І. Стилiстика української мови: Підручник для студентів філол. спец. вищих навч. закладів / Л.І.Мацько. — Київ: Вища школа, 2003. — 462 с.
11. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. — Тернопіль: Навчальна книга. — Богдан, 2000. — 248с.
12. Радзiєвська Т.В. Текст як засiб комунiкацiї. — К., 1993.
13. Седова О.Н. Эпистолярный стиль в системе функциональных стилей русского языка // Филологические науки. — 1985. — №6. — С. 57-63.
14. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. — К.: Рад. школа, 1962. — 496 с.